

Karel Vorovka
Skepse a gnóse
(Praha 1921, s. 49-62; Polemos, Praha 1926, s. 74-75)

Ve vývoji lidského poznání vědeckého možno rozeznávat dva principy, princip dědičnosti a princip měnlivosti; první převládá ve vědě, druhý ve filosofii. Vědecká metoda a tradice uchovává a udržuje onen stupeň poznání, jehož bylo dosaženo předchozími generacemi, a postupuje samočinně tam, kam z onoho stupně lze se dostat bez podstatné změny vědeckých názorů. Čas od času však nastává potřeba změny, která by mysl přivedla k stanovisku vyššímu, z něhož byla by možná syntéza všeho toho, co se stalo nepřehledným a co si již odporuje. Filosof této změny neuskuteční; jen vědec může ji provést, je-li jeho duch dosti svoboděn a dosti širokého rozhledu. Ale přitom právě filosofie může mu prokázat služby převzácné.

K otázce, jakou úlohu má tedy filosofie k vědě, dlužno odpovědět takto: Úkolem filosofie vzhledem k vědě je, *aby zkoumáním všech vazeb myšlení vyhledávala lidské myšlenky nových stupňů volnosti.*

Tohoto úkolu nebude ovšem schopna každá filosofie. Skepticismus neb agnosticismus má jinde své úkoly a zde by selhával naprosto. Proti agnosticismu třeba položit *gnosticismus* ve smyslu odvážné snahy rozšiřovat hranice poznání nad každou mez, čerpat neomezeně ze zkušenosti i z rozumu, stupňovat empirismus i racionalismus. (...)

Nedávejme se však odstrašit naivním pozitivismem, který považuje vědu za takovou, jakou se jeví zvenčí, totiž za soustavu nezvratných pravd a naprostých jistot bez dobrodružství a bez rizika. Pohlédněme jen, do jak podivného postavení zavedl filosofii takový pozitivismus! Na všecko vlastně stačí věda, a filosofie se stala zbytečnou. O dějství anorganickém jedná fyzika a chemie, o dějství organickém biologie a fyziologie, o dějství psychickém jedná psychologie. A psychologie není dle našich pozitivistů snad nějakou ubohou, zmatenou filosofií, nýbrž nádhernou, samostatnou vědou, založenou na nerozborných faktech, zejména na tzv. „faktu“ psychofyzického paralelismu. Tato domněle perfektní věda, tato bezvadná psychologie, stačí prý na vybudování celého světového názoru, pokud je ho zapotřebí. (...) S psychologií i všechny ostatní součásti filosofie hledí se zařídit po vědecku. Logika dávno byla považována za korektní vědu, noetika také je samostatná věda „jako jiné vědy“, etika, nauka o mravním jednání, je dle pozitivistů docela jasnou a průhlednou vědou, skoro matematicky jistou. Na této vymoženosti si pozitivisté zvláště zakládají.

Kdyby to vše bylo pravda, pak by vlastně pro filosofii nezbývalo na světě místa a filosofie měla by odejít ze světa dobrovolně, neboť vše obstará věda pozitivní. (...) Zbývá však filosofu přece jen jedna úloha. Může být jakýmsi popelářem, jezdit s vozem kol vědeckých ústavů, sbírat metafyzické odpadky a filosofické smetí a odvážet to vše na veliké mrchoviště, které se zove transcendentno. Tato skromná a obětavá úloha je ovšem honorována mocí rozvazovat a zavazovat, tj. rozhodovat, která myšlenka na smetiště patří a která ne: neboť on jediný mezi ostatními smrtelníky *poznává* – existenci *nepoznatelna*.

(...) Krátce řečeno, empiricky nelze dokázat, že existuje nějaké nepoznatelno. Čím čistší empirismus, tím menší možnost uznat nepoznatelno.

(...) Nedávejme se tedy odstrašit fantómem Nepoznatelna od Stromu Poznání, ale hledme, jak bychom dosáhli vyšších a vyšších větví; neboť jsme již jednou z něho pojedli a nelze zapomenout na chuť rajskeho ovoce.

Pozitivismus sledoval správný cíl, přivrátit snahu a pozornost lidskou k užitečné práci na tomto světě a odvrátit ducha lidského od chimér náboženských a filosofických. Za tím účelem hleděl dokázat marnost lidských snah, aby člověk pronikl naráz hluboko do sfér dosud nepoznaných. Pozitivismus ukazoval, že let nad rovinu smyslové zkušenosti musí končit vždycky pádem, a proto hleděl přistříhnout křídla, aby posílil nohy. Ale každá dobrá věc

obyčejně mívá i stránku špatnou. Od pozitivismu vede nebezpečný sráz až do krajín agnosticizmu a odříkání. Odtamtud pak není daleko do klášterní cely Pascalovy, kde se duše úmyslně ochuzuje a komolí, aby získala království nebeské. Vojín, který nevěří ve vítězství, bude poražen zcela jistě.

Rozum a zkušenost nás dosavad dobře vedly. Stojíme-li tváří v tvář záhadám světovým, tu máme jen dvojí na vybranou: buď agnosticizmus, anebo – gnósi.

Gnóse značí, že nebudeme věřit v nepoznatelné ani v žádné okovy, které by rodu lidskému navždy znemožňovaly podstatně rozšířit obor poznání, že naopak budeme hledat všude a pokoušet se o všechno, i o induktivní metafyziku, jakou zakládal G. Th. Fechner, aneb o obnovu racionální teologie, již opustila mysl lidská snad předčasně. Oprostíme se předsudku, že by volná myšlenka metafyzická a mystická byla hříchem proti bohu nebo proti moudré opatrnosti usedlých vědců, a budeme doufat, že naši synové osvobození od ortodoxie církevní a filosofické malověrnosti dovedou vykonat mnohem více než my, vysílení skepticizmem a bojem o pouhou duševní svobodu.

Gnóse je dobrodružství a sázka, krok do neznáma, výprava konquistadora, která se může skončit slávou nebo bídou, odchod z každodenní chráněné otupělosti na bojiště myšlenkových tragédií. (...)

Pohlédněme nyní na pole české filosofie. Odvážím se soudu, jednostranného zajisté, a pokusím se několika slovy odhadnout, co bylo u nás vykonáno současnou generací ve smyslu gnóse.

Předčasně zemřelý prof. Čáda věřil přísně katolicky a je tudíž pochopitelné, že svoji jedinečnou učenost nepostavil ve službu žádné vývojné filosofické myšlenky. K filosofickým systémům zachovával skeptickou neutralitu a kritičnost svoji mohl tak vystupňovat, že i nejskvělejší jeho výmluvnost z hlediska protivníka nebo všetečného tazatele mívala ráz skeptické afázie. Prof. Krejčí jako přívrženec pozitivismu v zásadních věcech nemůže schvalovat metafyzickou gnósi. Je případem typu pevného, nekolísavého, ovšem přecházejícího až v dogmaticčnost. Bojoval směle v těžkých pozicích a utržil mnoho pádných ran za *metafyzickou* (jaká to ironie osudu!) hypotézu psychofyzického paralelismu v nedochůdné formulaci Wundtově. Prof. Drtina učil nás bedlivě naslouchat kroku filosofických dějin, pociťovat helénskou radost z myšlení volného i chápat blaho duševní koncentrace ve středověkém myšlení vázaném vírou. Tím připravoval půdu k syntéze. Avšak historická nestrannost není příznivá gnósi, která žádá určité filosofické proklamace. Historický pohled na filosofii je obrácen nazpět v toku času, kdežto gnóse hledí kupředu a vášnivě doufá, že přidá k dějinám filosofie novou kapitolu. Gnóse je chtivá, domýšlivá a prudká – vlastnosti to cizí mysli Drtinově. Tato gnostická domýšlivost nemusí se jevit jen Leibnizovským domýšlením dedukcí až do nejzazších konců aneb domýšlením se odvážných hypotéz, nýbrž může u malých duší mít formy tak hrubé, že se nedivíme prof. Marešovi, odvrátil-li se zhnusen od monistické domýšlivosti ve fyziologii a psychologii. Zůstal pak dlouho v okruhu Kantova myšlení gnósi nepřiznivého, avšak dovedl povznést *pravdu nad skutečnost*, dovedl se vypracovat k mohutné afirmaci ducha, naznačil cestu k noognósi. Prof. Rádl je antropognostik. Zná především lidi. Jeho filosofické diagnózy jsou typickou gnósi; neboť jsou vycítěny a hádány s nestejným štěstím. Některé zasahují samu podstatu filosofa nebo přírodovědce, jímž se Rádl obírá, s přesností neobyčejnou, jiné jdou fatálně mimo. (...)

Má smělost vede mě i k osobě prezidenta Masaryka. (...) Masaryk překonal nás svojí vírou v Boha, svojí teognósi. Byl gnostikem, když určoval úkoly, jež Prozřetelnost dala našemu národu, a byla to gnóse velmi odvážná. Kolik již lidí dovolávalo se neprávem Prozřetelnosti! Tato gnóse, spíše náboženská než filosofická, byla zároveň k dobru nás všech spíše praktická než teoretická. Kde šlo o to držet pravdu, hájit člověka nebo národ proti lži a křivdě, tam neváhal Masaryk opustit práci logickou, noetickou nebo metafyzickou, a šel za

životním povoláním, kterému věřil. Do knihy světových dějin jeho jméno je zapsáno nesmazatelně.

Vraťme se z dějin k filosofii. Snad je již zřejmo, co nazývám slovem gnóse, a že jí patří místo ve filosofii i v životě. Lépe než teoretický výklad působí živoucí příklady, jež jsou nám dány Bergsonem, Fechnerem, Leibnizem, Platónem a vůbec všemi filosofy velkého slohu, kteří neuvázli jen na kritice a teorii poznání.

*

Ačkoliv jsem řekl dosti určitě, co rozumím slovem gnóse, totiž každý pokus o poznání přesahující jistoty denní a vědecké zkušenosti, přece ukázala se u mých protivníků snaha diskreditovat pojem takto ražený a učinit z něho cosi mysticky mlhavého nebo šarlatánského. Vytkl jsem zcela přesně, že každá filosofie je vždycky více méně *gnósi*; že není filosofie, která by měla objektivní vědeckou záruku pravdivosti. Rekl jsem také, kde filosofie bude stát nejbliže starověké gnósi: tam, kde se bude pokoušet o poznání dobrého a zlého, čili učeněji řečeno, v nauce o mravních hodnotách. Kromě toho však a nad to filosofie bude gnósi povýtce, pokud se bude pokoušet o poznání boha. I zde zase filosofie bude mít místo dotyku se starověkou gnósi.

Každý filosof si však neuvědomuje, že ve své filosofii překračuje vědeckou jistotu, že jde dále za vědu a nad vědu, že bere na sebe riziko osobního podnikání s osobní odpovědností. Domnívá se, že se pohybuje na půdě objektivní vědecké jistoty a považuje svoji tendenční filosofii – a každá pravá filosofie je vždy tendenční – za prostý důsledek a závěr vědy. Pozitivismus chtěl docílit této vědeckosti prostým vyloučením celé řady nezákladnějších lidských otázek z oboru svého zkoumání. Zamítal metafyziku, nechtěl se zabývat otázkou po smyslu života a světa. Tím však nebyl prost veškeré tendence. Jednak se pokoušel v pozitivní etice o poznání dobrého a zlého, jednak měl vyslovenou tendenci agnostickou. Pozitivismus skrýval tedy v sobě vnitřní spor, rozštěpenost, neúplnost. Byla to filosofie směřující k negaci filosofie. Dá se to říci nejlépe protimluvem, že pozitivismus je *agnostická gnóse*.